
Espill de l'ensenyament i de l'escolarització a la Girona del segle XVIII

..... JAVIER ANTÓN PELAYO .....

Som era habitual a l'Antic Règim, en la ciutat de Girona i en els pobles del seu correigiment, les famílies privilegiades confiaven l'ensenyament primari dels seus fills a uns preceptors que vulgarment eren anomenats *dòmines*. Aquests mestres particulars acostumaven a ser religiosos i a viure a la casa com un membre més de la família. Per als pares amb mitjans, l'ensenyament integral i continu que oferien els mestres privats —tant en les ciències com en les virtuts— era la manera de proporcionar als seus fills una instrucció variada i distingida. El mestre privat iniciava la mainada en l'aprenentatge de la lectura, l'escriptura i la comptabilitat, els adoctrinava en les coses de la religió cristiana i els alligonava en les bones maneres mentre es desplegaven els jocs, els àpats i les converses.

L'estudi privat

Aquesta inspecció constant no estava exempta de riscos. Segons admeten Baldiri Reixac en les seves *Instruccions* i el seu imitador Lluís d'Olot en el seu *Tratado*, l'estudi particular comprimia l'esperit del mestre, protegia la timidesa dels infants, els feia curts en el desitjable art de l'oratòria pública i els privava de la necessària emulació. Malgrat tot, l'inconvenient més gran no radicava en la competència sinó en l'estigma que arrossegava la moralitat masculina quan un mestre havia d'ensenyar les filletes majors de set anys. El perill que suposava la pecaminosa fragilitat dels homes feia recomanable no refiar-se ni de l'aparent bondat del millor preceptor, per la qual cosa, les lliçons a les filles s'havien de donar sota la mirada inquisitorial dels pares i parents. I encara, era pedagogia ordinària confiar l'educació de les filles a dones, no sempre pèrites en l'ensenyament de les lletres humanes però hàbils en l'aprenentatge de les puntes.

En el cas de les nenes, l'oferta per a l'aprenentatge de llegir i escriure es reduïa a l'àmbit privat, ja que, al llarg del segle XVIII, no hi hagué cap iniciativa pública a Girona per a crear una escola femenina, tot i les mesures preses per Carles III per a incentivar aquesta educació.

Una mestra de costura costava uns cinc sous mensuals i un mestre de llegir i de doctrina reportava quatre o cinc vegades més aquesta quantitat. No es pot dir, per tant, que els mestres particulars visquessin en l'abundància. Només les comoditats quotidianes compensaven el sou miserable d'una feina que quasi sempre era provisional. Per això, alguns individus que, amb el temps, aconseguiren una certa reputació en el petit món cultural gironí van començar com a preceptors d'il·lustres famílies. Per exemple, el prevere Joan Salgueda, mestre de gramàtica i llatinitat de les escoles de la ciutat de Girona, instruïa els fills de l'eminent advocat Ignasi Ribot, i Pere Bes i Labet, destacat llatí i autor de diversos escrits, era mestre de retòrica dels fills de Don Andrés de Rodó, alcalde major de la ciutat de Girona i corregidor.

L'estudi públic i altres formes d'instrucció

Fins l'any 1728, no existí a la ciutat de Girona una escola pública i gratuïta per als nens. Abans, les famílies només tenien l'oportunitat d'enviar els seus fills a aprendre les primeres lletres amb la mitja dotzena de mestres privats que tenia escola oberta al públic. Una junta d'estudis examinava els mestres i vetllava per la seva competència, però no els podia garantir un sou digne. Els pares que podien atienien les mesades dels mestres; d'altres demanaven a l'ajuntament el certificat acreditatiu de pobresa perquè els seus fills poguessin rebre un ensenyament gratuït, i molts no reparaven en aquesta mena d'instrucció per als seus minyons. Per aquesta raó, molts nens, durant les hores pròpies d'assistir a les escoles, es dedicaven a jugar per les places o estaven ociosos. L'establiment de l'estudi del Pes

Cap. 10. De la glòria, y grandia	
verdadra que deuben seguir	
los Mayores,	pag. 206.
En la qual se trata de la Riquicia,	
y Pobreza,	pag. 209.
Dels Lladres,	pag. 218.
Dels Morts, Venes, y Espiritus,	pag. 214.
De la Magisteria, y Vpultura	
en li Tald,	pag. 242.
De las Dignidades, y Honras,	pag. 245.
De las Victorias,	pag. 248.
De la Nobieta de Elnorpe,	pag. 244.
Dels Lladres de capiti,	pag. 247.
De la Eternidad,	
En que comença la gloria solida,	
y la verdadera Grandeza,	pag. 252.
Cap. 11. De la oporcion, y honra, que	
los Minyons Eclesiasticos debien	
de llevar, y de no llevar,	pag. 254.
Cap. 12. De la nobieta, convencion,	
matrimo, decretaciones, y pedia	
dels Mayores,	pag. 287.
Cap. 13. De la Ciencia de las Llen-	
guas,	
De la Lengua Catalana,	pag. 292.
De la Lengua Latina,	pag. 290.
De la Lengua Espanyola,	pag. 288.
De la Lengua Francesa,	pag. 288.
De la Lengua Italiana,	pag. 292.
DE	

de la Palla no va contribuir a millorar gaire aquesta situació, ja que, malgrat la seva gratuïtat, l'ajuntament es va veure forçat a publicar constants pregonns durant les dècades següents a fi de forçar els pares a cuidar del recolliment dels seus fills. Aquesta deixadesa de molts pares posa de manifest fins a quin punt no es considerava ni útil ni necessari l'assistència a l'escola. De fet, l'aula de primeres lletres acostumava a tenir uns vuitanta nens, una xifra que ni de prop engloba la totalitat dels nens en edat d'escolaritzar-se.

Això no significa que a la ciutat de Girona senyoregés l'analfabetisme. Més aviat succeïa el contrari. Les herències culturals que no incloïen bagatges lletrats eren molt escasses. El peculiar disseny de l'estructura social de la ciutat, la manca d'immigracions massives fins a l'esclat de la Guerra Gran (1794), i la lenta –però imparabile– exigència de l'administració, al final de l'Antic Règim, van permetre una singular adaptació a una definició molt concreta d'alfabetisme. El 1787, tres de cada quatre homes majors de 19 anys eren capaços de posar el seu nom i una de cada quatre dones majors d'aquesta mateixa edat tenia idèntica habilitat.

Aquesta destresa podia ser fàcilment ensenyada sense necessitat d'assistir a les escoles. A més dels estudis privats i dels mestres particulars que disfrutaven les elits, també les classes més populars utilitzaren fórmules alternatives a l'escola, com, per exemple, l'ensinistrament que acostumaven a impartir els rectors de parròquies rurals (és el cas de mossèn Reixac a Sant Martí d'Ollers), la instrucció que oferien els mestres d'ofici als seus aprenents o l'ensenyament que els pares impartien als seus fills.

Aquests aprenentatges tan poc estandarditzats foren els que provocaren aproximacions molt disperses al que actualment s'entén per alfabetització, és a dir, el domini de la lectura i l'escriptura segons les normes que prescriuen les institucions escolars. Malgrat aquesta realitat, a final del segle XVIII, la presa de consciència per part de la població de la necessitat

d'aquest tipus d'alfabetització augmentà considerablement.

El 1780, per exemple, els habitants dels pobles de Garrigoles i les Olives, que entre tots dos no sumaven mig centenar de cases i menys de dos centenars d'habitants, distants entre si un quart d'hora, plantejaren establir una escola de primeres lletres per als nois i les noies ja que «entre ellos apenas hay quien supiese leer y escribir; motivo de ser malamente desempeñados los cargos concejiles y no mui bien cumplidas las órdenes superiores». Per a portar a terme aquest projecte aconseguiren que Sa Majestat els concedís la facultat d'imposar un tribut d'una vintena part dels fruits resultants de la collita, fins a aconseguir un fons que, afegit a les 800 lliures que havia consignat el prevere de la catedral de Girona Pau Ros, fos suficient per a invertir en censals que mantinguessin dignament un mestre, quantitat que s'estimava entre 130 i 150 lliures. Atesa la urgència del projecte, els dos poblets s'uniren en el finançament del mestre, però es van veure obligats a trencar la seva aliança perquè tant els habitants de Garrigoles com els de les Olives volien que el mestre impartís les lliçons en llurs pobles respectius. Ja que a ningú no va agradar la solució de situar els estudis en un punt intermedi entre ambdós llocs, els pobles van decidir

Vista de Girona a finals del segle XVII.

trencar la seva aliança i sacrificar-se per tal de tenir un mestre propi.

Aquestes fórmules de finançament i aquestes mateixes dificultats afectaren la majoria de les viles i pobles que, durant el set-cents, es plantejaren com a objectiu l'erecció d'una escola de primeres lletres. Malgrat tot, durant la segona meitat de la centúria es va produir un esclat d'iniciatives escolars. Al corregiment de Girona a final del segle XVIII més de quaranta-cinc pobles gaudien d'una escola de primeres lletres, fins i tot llocs tan modestos com Brunyola, Darnius, la Cellera o Rupjà.

Llibres i mètodes

Els nens podien començar l'escola quan tenien edat per a portar calzones i la deixaven quan havien aconseguit els objectius establerts pel mestre o quan arribaven a una edat amb possibilitats de col·locació professional. Per això, a les aules de primers rudiments es barrejaven nens entre els cinc i els onze anys. Aquestes situacions tan dispars feien que l'aprenentatge no fos uniforme per a tots els que hi assistien i que uns estiguessin més avançats en l'aprenentatge i altres més endarrerits, i que els primers acostumessin a prendre lliçó als segons. Aquest procediment acostumava a produir un soroll eixordidor i a crear un ambient de disbauxa general. De vegades, quan el mestre passava la lliçó personalment, es premiaven els progressos amb un confit o una estampeta.

L'idioma d'ensenyament emprat en aquests començaments era el català, tot i les contínues reials ordres obligant a fer l'ensenyament pueril en llengua castellana. S'aprenia a lletrejar mitjançant la cartilla que, a Catalunya, s'anomenava «beceroles», i, una vegada superada aquesta, es passava a llegir l'obra de

fra Anselm Turmeda, *Llibre de bons amonestaments*, un llibret d'un parell de dotzenes de pàgines on es relacionen un centenar de sentències morals en lletra ampla i clara, amb ratlles curtes i aptes per a totes les intel·ligències. Després es continuava amb l'anomenat *Pelegrí*, un llibre d'unes 50 planes que resultava una mica dificultós i extremadament

macabre. L'argument explicava el calamitos viatge d'un pelegrí que dialoga amb una ànima, la mort, un diable i un àngel. Al final, s'acostumava a incloure unes cobles a la mort que no desmereixien en penalitats el cos de l'obra. Superats aquests llibres es continuava perfeccionant la lectura en llibres de doctrina cristiana, vides de sants i, també, mitjançant la *Instrucció* de Baldiri Reixac. A través d'aquestes lliçons els nens, a més d'aprendre a llegir, eren instruits en els bons costums, els deures, el respecte i les normes d'urbanitat. A la vegada que es treballaven aquests darrers llibres, si el mestre ho considerava oportú, s'iniciava la lectura en castellà a través de la *Doctrina* del cardenal Bellarmino. També, en aquest moment, es començaven a llegir papers manuscrits que els alumnes portaven de casa.

Després que l'aprenentatge de la lectura havia estat perfectament assumit, es posava els nens a escriure. Per a ensinistrar la mà es començava fent pals, copiant a continuació lletres minúscules i majúscules de l'abecedari i, finalment, paraules i frases. La perfecció cal·ligràfica va ser un objectiu principal durant bona part del segle XVIII, per la qual cosa els nens s'entretienien durant molt temps fins a arribar a aconseguir una bona lletra. A final del set-cents, però, el mític art d'escriure va conèixer una relativa decadència en benefici d'una popularització de l'escriptura com a vehicle de comunicació. Els nous mètodes advocaven per una lletra clara i ben formada i no per una lletra aprimorada i difícil per als infants, només útil per a aquells que exercissin d'escriuers.

V. FARGNOLI

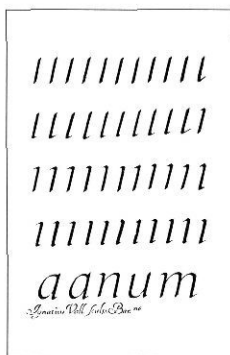

Desenvolupaments curriculars

Després d'aprendre els rudiments de la lectura i l'escriptura, els nois accedien a l'aula de gramàtica entre els deu i els dotze anys, i allà estaven detinguts per espai de dos o tres anys més. Quan havien aconseguit el nivell desitjat en la gramàtica, passaven a l'aula de retòrica, que estava dividida en dos cursos, un per a aprendre la sintaxi i un altre per a aprendre la poesia; continuaven amb tres anys de filosofia (física, metafísica i ètica) i aleshores les vocacions provocaven una separació en els estudiants. Els que desitjaven continuar la carrera eclesiàstica es quedaven en el seminari estudiant cinc anys de teologia i, després, podien anar a la universitat a llicenciar-se en teologia o en dret. Els estudiants vocacionalment laics de Girona, després d'acabar la filosofia, acostumaven a continuar els estudis a les universitats de Cervera, Osca o Gandia, encara que preferien principalment la primera. Allà, podien inclinar-se per la medicina o per les lleis i aconseguir successivament els graus de batxiller, llicenciat i doctor.

No tots els desenvolupaments curriculars –ni els dels personatges principals– seguien una trajectòria tan reglada. Era freqüent que cada família o tutor dissenyés els estudis dels seus fills o tutelats en funció del paper que haurien de desenvolupar de grans. Per això, en moltes ocasions, alguns estudiants combinaven indisciplinadament diverses institucions escolars i altres aprenentatges al marge d'aquestes. Anton Garrigoles, per exemple, fou educat per a ser hisendat.

Anton era fill d'un hisendat del lloc de Garrigoles. Orfe des dels 9 anys, fou educat pel noble Don Anton Rich i Quintana, de Jafre. Després d'aprendre les pimeres lletres amb un mestre privat, fou enviat al col·legi dels escolapis de Moià (al

bisbat de Vic) on va residir per espai de tres anys. Després va marxar a la Universitat de Cervera a estudiar filosofia. Allà va estar durant un any amb escàs profit. En finalitzar, fou instal·lat en la casa d'un capellà per uns quants mesos i després en la casa d'un pagès hisendat, on l'hereu Garrigoles s'havia d'instruir en el maneig, bon govern i conservació del seu patrimoni.

Aquest cas, que no és ni de bon tros excepcional, és una mostra de com molts infants s'educaven al marge d'institucions escolars. En la gran majoria d'aprenentatges pràctics que desenvolupaven els menestrals i els professionals liberals, l'escola personalitzada encara dominava en la transmissió de sabers. Uns coneixements, però, que –al llarg del segle XIX– van tendir a uniformar-se i a impartir-se en les aules.

Javier Antón Pelayo és historiador a la UAB.

Bibliografia

- ANTÓN PELAYO, JAVIER. *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1787-1807)*, Universitat Autònoma de Barcelona «Monografies Manuscrites, 4», Bellaterra, 1998.
- BURGOS RINCÓN, JAVIER. «Alfabetización y escuela en Cataluña en el Siglo de las Luces. Una hipótesis interpretativa», *Manuscritos*, 12 (1994), pàg. 109-147.
- MARQUÈS, SALOMÓ. *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Col·legi Universitari de Girona, Girona, 1985.
- OLOT, LUIS DE (Lluís Bassols i Bastons). *Tratado del origen y arte de escribir bien*, Carlos Saper, Barcelona, 1768.
- REIXAC, BALDIRI. *Instruccions per a l'ensenyança de ninyons*, Col·legi Universitari de Girona, Girona, 1981 (introducció, transcripció i notes a cura de Salomó Marquès i Albert Rossich).

